

Iz navedenih primjera jasno se vidi, da je prevodilac na podosta mjestu, vjerojatno zbog metra, proširivao tekst originala više nego je, po mojem sudu, dopušteno u prijevodu, makar bio u stihovima. Potrebno je, da on još radi na svome prijevodu Mažuranićeva spjeva. Najprije treba ispraviti očite griješke, a zatim ukloniti što više dodataka. Nadam se, da će u eventualnom drugom izdanju taj prijevod biti bliži originalu, a time i mnogo vredniji.

V. Gortan, Zagreb.

HORST KUSCH, *Einführung in das lateinische Mittelalter*, Band I: Dichtung, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1957, XL—683.

Kusch под овим насловом даје обиман избор из песничких текстова латинске књижевности средњовековне с упоредним прозним немачким преводом. Текстови потичу из девет векова који почињу шестим а завршавају се четрнаестим. Коментар и гласар уз стихове наћи ће место у другој тому, а њему ће следити, према обећању Kuscha, још два: избор текстова из латинске средњовековне прозе и коментар уз тај избор.

Kusch посматра средњовековну књижевност на латинском језику као нераздјелivu целину која се не може оставити посебном и изолованом проучавању појединих филологија, те уноси у свој избор текстове из Ирске, Енглеске, Француске, Шпаније, Италије и Немачке. Оваквим начином посматрања он прихвата онај став који с великим успехом заступа у својим радовима у последње време E. R. Curtius. Овај је стручњак је 1948-е објавио прво издање своје књиге с насловом *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (2. изд. 1954). — Тим делом Curtius жели да докаже тезу коју најоштрије формулише у самојеве уводу његову: упоредно или не, изучавање европске књижевности, уколико се не заснива на познавању средњовековне књижевности и њених коренова у античкој паганској и хришћанској књижевности, нема никаква смисла, докон је и безвредан посао, све естетизирање и изучавање историје идеја и сл. у модерној науци омиљени начини изучавања књижевности не воде ничем, јер по правилу не узимају довољно у обзир постојање једне јединствене и непрекинуте традиције у којој од антике све до модерних времена играју стално изванредно значајну улогу одређени облици (Formkonstanten), чврсте схеме и традиционална, богато развијена топика и метафорика. Своје овако оштро формулисано схватање E. R. Curtius је убедљиво подупро низом примера. Већина поглавља његове књиге уствари су већ раније објављене посебне студије. Метод који тежи за што већом прецизношћу при изучавању књижевних појава добро је познат класичном филологу. Ту и јесте, како и сам писац истиче, метод класичке филологије коме неопилолози често замерају целидлачко бележење и залажење у појединости, микрофилију која губи из вида целину. Curtius је сјајно показао да таква врста рада и стварање посебних студија и збирки разложно класифицираног, обрађеног и протумаченог материјала води синтезама трајне вредности које могу дати поуздана обавештења и о развитку књижевног облика и о условљености садржаја традицијом с једне и друштвеном стварношћу с друге стране. Његове студије о појединим „сталним облицима“ (Formkonstanten) у европској књижевности показују како се на променама једне такве формалне црте, једног наслеђеног украса, могу изванредно поуздано пратити промене у расположењима и ставу једне друштвене и културне средине, под условом да је сакупљен и обрађен материјал довољно богат. Да поменемо само један пример из области епске технике: призивање Муса. Ова invocatio се већ у Хомера јавља као део епске технике и сведочи о старини епске традиције. Кула Муса у најстарије доба до кога нас материјал којим располажемо води нас показује нарочите снаге на терену, где се релативно ретко јавља. Томе одговара и став песника Илијаде према њима. Оне у његову делу немају ове активне улоге што је имају остала божанства. А у потоњих песника античких призивање Муса је само технички елеменат. Када је хришћанство у првим вековима наше ере почело продрати у више слојеве друштвене, тада су и хришћански писци увидели потребу стварања једне хришћанске књижевности која би се у књижевно-техничком погледу могла мерити с паганском. То је у области епике на западу значило да треба створити пандан Вергилију. Из таквих побуда

настају први латински хришћански епови, хришћански по садржају; а „вергилијевски“ по облику, односно епској техници. Тако у хришћанску епiku улази и призивање, *invocatio*. Али њен објекат, паганске Мусе, разуме се да није био најпогоднији у делима с библиском тематиком. Проблем разна раздобља и разни писци решавају различито и управо у начину решења које претече у једном периоду и средини показује расположења која ту владају. То је прави барометар „правверности“ хришћанских песника и појединих раздобља.

Један пример је довољан. Мноштво таквих формалних елемената које антика предаје Средњем и Новом веку пружају у многим областима чврсту подлогу историјском испитивању књижевности, подлогу која не допушта смела и често произвољна уопштавања и закључке. Стога, мада свакако није „јединоспасавајући“, овај поступак пружа одличне резултате. Да наведем речи Н. Hatzfeld-а објављене у часопису на чијим се странама често сусрећу чланци оног правца против којег Curtius најоштрије иступа као против дилетантизма. То је *The Journal of Aesthetic and Art criticism*, издање Америчког друштва за а естетичке студије. Ту (X, 1952, 375) Hatzfeld, професор романских језика у Вашингтону, одаје Curtius-ову ставу следеће признање: „Annoyed by such aggressive statements, one is tempted to contradict this bold dictator in criticism, but, alas, he seems right to ninety percent of his compact, well informed and well digested pages“. Другим речима, Hatzfeld признаје оправданост става да су познавање античке и средњовековне латинске књижевности неопходан предуслов за рад на изучавању ренесансне, барокне, класицистичке, целе нововековне литературе европске. Требало би можда нагласити западноевропске. Јер за исток ће Византија бити дуго главни посредник античке традиције. Штавише, византијски књижевни утицаји допринели су не само стварању Слова о полку Игореву писаном у ритмизираној прози грађеној по узору на византијску него су продирали и у западну Европу.

Вратимо се сада Kusch-у и његовој збирци у којој је материјал изабран и распоређен тако да одговара Curtius-ову захтеву, разуме се у оној мери у којој то једна антологија може постићи. Kusch приказује средњовековну књижевност латинску као једну целину, што она и јесте будући да Средњи век у културном погледу није знао за далекусежну националну поделу. Kusch-ова антологија има основни циљ: да омогући лакши приступ изучавању средњовековне књижевности латинске и језика којим је писана. Такав приступ био је отежан у многоме стога што су текстови латинске средњовековне књижевности често мало приступачни. Објављени на модеран критички начин у различитим публикацијама за њих понекад зна само стручњак специјалиста. Ову тешкоћу Kusch отклања с пута почетнику, коме пружа обиман избор критички приређених текстова. Он у садржају свугде упућује и на новија критичка издања текстова. У ретким случајевима, када Kusch-у такав текст није био приступачан, он упозоравана на ту чињеницу читаоце (стр. XXIV). Обим и карактер његова доприноса постављању текста тек ће бити могуће сагледати, када буде објављен и коментар с глосаром. Тај обимни коментар што га саставља антологије обећава (XXIII) свакако ће бити најзначајнији део његова рада, а ослањање на Curtius-ове ставове обећава богат и инструктиван материјал.

Довољно је прочитати само неколико страна избора да се види значај ових текстова као споне између античке и ренесансне књижевности. Ту су одломци из средњовековних платоничара блиских школи у Шартру који су учествовали у преношењу платонизма у ренесансно песничтво у христјанизованом руху, као Bernhardus Silvestris и Alanus de Insulis, од којера, како је сада поуздано утврђено, неке мисли и симболи доспевају и у дело Дантеово, па одатле делују на потоњег писце. Из Аланова *Anticlaudianus*-а нпр. унето је у избор место где се описује како Phronesis у емпиреју гледа стварање савршеног човека на коме, по наређењу божјем, ради Nous. Ова фигура је очигледно део неоплатонистичког еманатистичког учења. То је *νοῦς-mens* о коме у приказу тога учења говори Макробие I 13,6: *superabundanti maiestatis facunditate de se mentem creavit (sc. deus) etc.* Већ тумачење ове претставе и персонаификације мора узети у обзир добар део историје платоничарског еманатистичког учења у позној антици, а део се одломак што га доноси Kusch може разумети тек уз помоћ платонског учења о идејама. Сам поступак песника у филозофско-геолошкој епизи 12. века,

koji u ovome odlomku jasno dolazi do izraza, samo je primena onog principa što ga теориски излаже за Средњи век тако значајни Макробије када говори *narratio fabulosa* песника — философа и разликује ову од оних производа маште које презриво означава са *fabulae* (в. R. H. Green, *Alan of Lille's De Planctu Naturae*, *Speculum* 1956, 651 и д.). Та *narratio fabulosa* нарочито се развија у позној антици и на почетку Средњег века, те је у то време налазимо у изграђеноме облику код Боетија, Фулгенција и др. — У другом ће нас правцу повести, свакако, обећани коментар кад буде реч о баснима „*Aegrum fama fuit*“ (стр. 42), *Ecbasis captivi* (стр. 288) или Ysegrimus-a (стр. 399), делима, и одломцима из дела, која садрже мешавину локалних, националних и античких елемената, па овим последњим чине спону између Ајсопове басне и Батрахомиомахије с једне стране и модерне европске басне и Гетеова свева *Reineke Fuchs* с друге. У другом опет, када буде говорио о песми *O admirabile Veneris ydolum* (стр. 216) из десетог века која је изданак античких епиграма и песма упућених дечацима, или о псеудо-античким продукцима Средњег века као што је *Florus Ovidio* (стр. 240) итд. редом.

Коментар шта га обећава Kusch свакако неће моћи да забележи сваки елемент који у овим средњовековним текстовима говори и сведочи о преузимању, настављању и варирању античке књижевне традиције и све оне бројне реминисценције на ту књижевност, које вешто употребљене имају своју нарочиту уметничку вредност, па то не губе из вида ни савремени писци бест-селера као Франсоаз Саган. Текстови које је сабрао Kusch претстављају у томе погледу сјајан пример и илустрацију речима Fr. Dornseiff-a: „Es kann nicht oft genug gesagt werden, daß die große Mimesis oder *παράτολις* eine wichtige Kategorie für das Verständnis aller Literatur vor 1700 n. Chr. ist“ (чланак из 1950 г., в. *Antike und alter Orient* 150). А шта је та „велика мимеса“ објаснио је Dornseiff на другој месту потпуније: „Unter großer Mimesis verstehe ich einen Zustand des Schrifttums wo eine Hörer- oder Leserschaft da ist, die schon viel kennt und es schön findet, wenn durch Anspielungen, wetteifernde Nach- und Umbildung an bekanntes erinnert wird“ (чланак из 1934, в. *Antike und alter Orient* 206).

Значај имају објављени текстови и као збирка погодна за упознавање с латинитетом средњовековних песничких дела, па ће и у томе правцу обећани коментар и глосар добро послужити. Своје погледе на средњовековни латински језик изнео је укратко Kusch на неколиким страницама увода већ објављених текстова. Забележићемо основне ставове, будући да се испитивачи при одређивању понеких особина тзв. средњовековног латинитета још увек разилазе. Ипак Kusch, како ћемо још видети, заступа мишљење које је данас углавном прихваћено од стране већег броја стручњака за ова питања. Ево Kusch-ових поставки: Средњовековни латински произашао је из позноантичког латинитета. Његова употреба била је многострана, али се знање латинског језика стално црпило из граматичких дела Доната, Присцијана и њихових настављача, односно подражавалаца, и из лектире античких писаца. Како ниједнаме средњовековном писцу латински језик није био и није могао бити матерњи језик, и како је ступањ образовања и језичког осећања у појединих писаца био различит, то средњовековни писци имају често веома различите и индивидуалне стилове. Али баш такво стање условило је стално враћање античким узорима. Kusch каже: „Die literarische Produktion in lateinischer Sprache war in jenen Jahrhunderten eine in fremder Sprache. Das bedeutet: das sprachliche Schaffen wurde vom Geist der lateinischen Sprache bevormundet, die ihre Eigenheiten durchsetzte, die Wahl der Metaphern, um nur ein Beispiel zu nennen, beeinflusste, indem die innere Sprachform (der sprachliche Bauplan) des Lateinischen die Wahl der Bilder bestimmte“. Разуме се често је при описаном стању због недовољног познавања, а понекад и непоштовања граматике, долазило до измена и „грешака“ у односу на класичну норму (*vatus*, и поред класичног *vates*, из и сл.). Али тим појавама често налазимо изворе већ у античком латинитету и у књижевности позне антике. Разуме се, нове институције и нови погледи условили су потребу за стварањем нових речи. Али и ту је стално враћање античким узорима однело махом победу над покушајима стварања нових речи на основу говорног националног језика уз помоћ латинских наставка. Такве су речи изабегане, али су зато нужно латинске речи добивале и нове семантичке садржаје (*comes* „троф“, *ductrix*

„војтовкиња“, inclusa „монахиња“), или су стваране нове изведенице и сложене (signatio „знак крста“, comperter „крсни кум“). Па и овоме ће класицистички принцип имитације античких узора стајати донекле на путу током средњег века, а тај ће принцип коначно победити у пуризму и цицеронијанизму ренесансних хуманиста. Али и поред отступања од класичних норми и ставарања нових речи и уношења новог смисла у старе, иза средњовековног латинског стоји стално као мерило и узор антички класични и покласични латинитет, како наглашава Kusch.

У овакву одређивању особене природе средњовековног латинитета Kusch-ово ислагање се подуцара с онима у најновијем раду Chr. Mohrmanн (*Le latin médiéval, Cahier de Civilisation médiévale* I, 1958, 265—294) објављеном после Kusch-ове збирке. Познат стручњак на овоме пољу Mohrmanн у еволуцији латинског језика крајем антике разликује два правца: једно је продужење говорног латинског у романским језицима, а друго „le latin médiéval, successeur et continuateur du latin littéraire tel qu'il avait été enseigné au cours des siècles dans les écoles“; (265) „modifié et renouvelé par l'influence du christianisme“ (266). Тако су свој латински схватили и учени људи Средњег века који нису сматрали да постоји некакав усек између античке и средњовековне књижевности, или некаква битна разлика између античког и средњовековног латинског (269). То свакако ни према Chr. Mohrmanн — у не значи да тај латинитет нема бројних особености и да му се сме прилазити с уским погледима класициста и уз искључиво указивање на имитацију класика античких у делима средњовековне књижевности (267).

Како се из свега види, и мерила којим се руководио Kusch при састављању свога избора текстова као и принципи којима ће се по свој прилици руководити при састављању свога коментара објављују богат материјал и за испитиваче европске књижевности и за латинисте, и, нарочито, за оне читаоце који желе да се упознају с средњовековном књижевношћу и језиком уз помоћ једног дела које ће их увести у предмет дајући им поуздана објашњења и помоћ. Укратко, цела обећана серија од четири тома, када буде објављена у потпуности, чини се да ће бити драгоцен увод у средњовековни латински и књижевност састављену на том језику, да ће одговорити обавезама које аутору намеће наслов *Einführung in das lateinische Mittelalter*.

М. Флашар

Пошто сам завршио писање горњег приказа, сазнао сам из једне белешке у *Gnomon*-у 30, 1958, 240 да је з. III т.г. у Лајпцигу умро проф. д-р Horst Kusch у 34-ој години живота.

A. RUMPF, *Stilphasen der spätantiken Kunst*, Westdeutscher Verlag — Köln und Opladen 1957. Стр. 1—52, Т. 1—40.

Сам аутор је у поднаслову и предговору означио свој рад као један покушај „где сами споменици треба да говоре за себе“. Отуда четрдесет табли са 180 репродукована споменика прати свега четрдесетак страница текста којима су требале да буду обухваћене све стилске промене у касноантичкој уметности од краја трећег до средине шестог века. Да би се разумела сва тежина и озбиљност овог подухвата, потребно је напоменути да пре ове Румфове књижице није било покушаја једне опште синтезе на ову тему и да су последња значајна дела која се односе на поједине уметничке делатности позне антике писана још пре тридесетак година. Природно, за то време сакупљен је нов материјал који олакшава проучавање развојних фаза касноантичке уметности и допушта озбиљне исправке ранијих поставки. Из тих разлога је лако схватљив значај овог новог Румфова рада, поготово што је он упркос многих, често непременостивих тешкоћа (релативно мали број споменика, сасвим непрецизно датовање) далеко од тога да буде конвенционалан. Сажето и поуздано приказан је велики број споменика монументалног сликарства и пластике, као и занатске уметности, предложени су нови датуми и означене најзначајније стилске промене у касноантичкој уметности. Разумљиво је да су при томе учињене и погрешке, често крупне, и да означене стилске промене нису увек објашњене, али би било неправично и погрешно на основу местимичних недостатака доносити коначан суд о овој књизи.